

**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МЕТИ І ПРИЧИНИ
ЯК РІЗНОВИДИ РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОГО ТИПУ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ
ЗУМОВЛЕНОСТІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі романів Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя»)**

У статті аналізуються складнопідрядні речення з підрядними мети і причини як різновиди речень розчленованої структури зі значенням зумовленості (на матеріалі романів Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя»). Представлено зразки подібних конструкцій у мові творів автора, засоби зв'язку для поєднання предикативних частин у них. Доведено, що в мові творів указані речення в цілісній текстурі з іншими видами речень активно функціонують і допомагають створити особливий, неповторний світ письменника.

Ключові слова: складнопідрядні речення, складнопідрядні речення розчленованого типу (розчленованої структури), складнопідрядні речення з підрядними мети, складнопідрядні речення з підрядними причини, сполучники.

Свистун Н. О. Сложноподчинённые предложения с придаточными цели и причины как разновидности предложений расчленённого типа со значением обусловленности: структурно-семантический аспект (на материале романов Бориса Харчука «На майдане», «Границы и безграничность»). В статье анализируются сложноподчиненные предложения с придаточными цели и причины как разновидности предложений расчленённого типа со значением обусловленности (на материале романов Бориса Харчука «На майдане», «Границы и безграничность»). Представлены образцы конструкций в языке произведений автора, средства связи для соединения предикативных частей в них. Доказано, что в тексте произведений подобные предложения в целостной структуре с другими видами предложений активно функционируют и помогают создать особый, неповторимый мир писателя.

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения, сложноподчиненные предложения расчленённого типа (расчленённой структуры), сложноподчиненные предложения с придаточными цели, сложноподчиненные предложения с придаточными причины, союзы.

Svystun N. O. Complex sentences with purpose and reasons subordinates as varieties of sentence with meaning of condition: structural-semantic aspect (based on the novels by Boris Kharchuk «The Square», «Borders and Immensity»). Relevance of research is due to the scientific need to systematize reasons of syntactic structures in the works of influencing the choice of the writer at work writing. On this basis, the need of clarifying the factors that influenced the choice of writer for writing the work is updated. This means that researchers pay attention not only to structural, semantic and communicative features of complex sentences, but special attention pay to the study of their writing potential. Of course, expressive features and functions of complex sentences that are directly involved in its formulation and design composition are shown in fiction. In the contextual environment we are able to explore more features of such syntactic structures. To constructions that were not the subject of this comprehensive analysis, are complex sentences with subordinate purposes and reasons as varieties of sentences dismembered with a meaning of condition in the novels by Boris Kharchuk «The Square», «Borders and Immensity». The object of our scientific research is complex sentences with subordinate purposes and reasons as a variety of sentences of segmented structure with the meaning of condition in the novels by Boris Kharchuk «The Square», «Borders and Immensity.» The aim of this research is to define the features of complex sentences with subordinate purposes and reasons in both kinds of sentences with segmented

structure and their role in Boris Kharchuk's texts. The aim involves the following tasks: describe the linguistic status of complex sentences with subordinate purposes and reasons (both kinds of sentences segmented structure with the meaning of condition in modern science); to analyze and justify the use of such structures (based on novels by Boris Kharchuk «The Square», «Borders and Immensity»).

Results and conclusions. At the material of Boris Kharchuk's novels «The Square», «Borders and Immensity» 77 complex sentences with subordinate purpose are discovered, which is 45,8%, and 45 sentences of reasons, which is 26,8% of all complex sentences segmented structure with the meaning of condition. Monitoring the operation of complex sentences with subordinate purposes in the works of Boris Kharchuk confirms their broad use. These statistical processing of complex sentences of this kind, drawn from novels, clearly show that they make up 45,8 % of all analyzed segmented structure of complex sentences with a meaning of condition. This sentence structures perform a variety of functions: help to express the position of the author as for depicted events, reveal the inner world of the hero, a true atmosphere of sincere conversation. Complex sentences with subordinate reason in the analyzed novels by B. Kharchuk are also represented, though not distinguished by the diversity of communication. They dominate in the stories of the characters, monologues and dialogues, landscape descriptions. These designs clearly eliminate ambiguity of complexity and provide high culture expression. General contractors and sentences with purpose and reason with contractors play an important role and are an integral part of the language system texts of B. Kharchuk. Their functioning, semantic and stylistic role is regulated by individual author's style. Most sentences contain emotional and evaluative components, help to outline the spiritual ideals of the writer, his inner world and feelings. Certified units demonstrate the wealth of author's artistic language. In this work we described only two types of sentences. Similar scientific research may be subject to further detailed studies and scientific interests.

Key words: *complex sentence, complex sentence of dismembered type (segmented structure), complex sentence with subordinate purpose, complex sentences with subordinate reason, conjunction*

Складнопідрядні речення постійно перебували в колі дослідницьких зацікавлень учених. У працях чималої кількості науковців знаходимо розробки різних підходів, концепцій та поглядів на них. Варто згадати таких дослідників, як І. Вихованець [1; 2], А. Загнітко [3], І. Слинько, Н. Гуйванюк [4], К. Шульжук [6] та ін. Оскільки для нас лінгвістичний інтерес становлять передусім речення розчленованої структури зі значенням зумовленості, а саме підрядні причини і мети, що виражають пряму зумовленість, то детальніше розглянемо саме їх. Актуальність дослідження зумовлена потребою в систематизації міркувань учених щодо синтаксичних структур у творах сучасних письменників. На цій основі актуалізується необхідність з'ясування чинників, які впливали на вибір письменника при написанні твору. Це означає, що дослідники звертають увагу не лише на структурні, семантичні та комунікативні особливості складнопідрядних речень, а особливого значення надають вивченню їх текстотвірному потенціалу. Звичайно, що саме в художньому тексті й виявляються виражальні можливості та функції складнопідрядних речень, які беруть безпосередню участь в його формуванні та оформленні композиції. У контекстуальному оточенні маємо змогу глибше й ширше дослідити особливості таких синтаксичних структур. До конструкцій, які ще не були об'єктом такого всебічного аналізу, належать складнопідрядні речення з підрядними мети і причини як різновиди

речень розчленованого типу зі значенням зумовленості в текстах Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя». У лінгвістиці сутність таких реченнєвих структур досліджувалася та осмислювалася з різних позицій. У кінці ХХ ст. мовознавці почали приділяти увагу з'ясуванню місця складних речень у творчих доробках письменників: досліджено синтаксис наукового стилю І. Франка (О. Труш), семантику і структуру складного речення Є. Гуцала (Н. Морозова), типи підрядних речень у різних художніх текстах – як україномовних, так і англomовних (Ю. Бойко, О. Луценко) тощо.

Об'єктом нашої наукової розвідки є складнопідрядні речення з підрядними мети і причини як різновиди речень розчленованої структури зі значенням зумовленості в романах Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя».

Мета дослідження – визначити особливості складнопідрядних речень з підрядними мети і причини як різновидів речень розчленованої структури зі значенням зумовленості та їх роль у мові творів Бориса Харчука. Указана мета передбачає виконання таких завдань: охарактеризувати лінгвістичний статус складнопідрядних речень з підрядними мети і причини як різновидів речень розчленованої структури зі значенням зумовленості в сучасній науці; здійснити аналіз і обґрунтувати використання подібних конструкцій (на матеріалі романів творів Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя»).

Як відомо, складнопідрядні речення розчленованої структури зі значенням зумовленості посідають особливе місце в системі українського синтаксису завдяки своїй формально-граматичній будові (регулярності спеціалізованих засобів зв'язку, вияву специфіки реченнєвотвірного синтаксичного зв'язку) і комунікативній організації, в якій чітко простежується комунікативно-актуальна закріпленість послідовності частин, наявність спеціалізованих власне синтаксичних показників утворення речення та комунікативної значущості предикативної частини. Загалом, це такі складнопідрядні речення, у яких підрядна частина пояснює всю головну, а в межах складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості розрізняють такі види: підрядні причини, мети, умови, допусту, наслідку.

На матеріалі текстів романів Бориса Харчука «На майдані», «Межі і безмежжя» ми опрацювали 77 складнопідрядних речень з підрядними мети, що становить 45,8%, та 45 речень з підрядними причини, що становить 26,8% від усіх складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості.

Зазначимо, що мовна палітра письменника барвіста, зрозуміла, чітка. Борис Харчук – духовний феномен із когорти письменників-шістдесятників, прозаїк-новатор, який своїм доробком стверджував концепцію життєвого, незапрограмованого характеру – характеру, що сам розвивається. Це автор численних романів, повістей та оповідань, де своєрідним центром виступає національний характер з його ментальністю, специфічним мисленням і світовідчуттям. Суворий лаконізм, відсутність шедрих ліричних відступів і патетики, словесно-образна місткість й асоціативна багатозначність, яскраві й оригінальні характери, об'єктивно-аналітичне зображення життя,

відведення головної ролі характеристичним діалогам і полілогам, психологічна глибина оповіді – це ті визначальні риси прози Б. Харчука, що не дозволили їй загубитися в літературному потоці.

Розглянемо специфіку і особливості функціонування складнопідрядних речень з підрядними мети і причини як різновидів речень розчленованого типу зі значенням зумовленості в романах Бориса Харчука.

Складнопідрядні речення мети. Це конструкції, підрядні частини яких указують на спрямованість і призначення відображуваних у головній частині подій, явищ тощо. Засобами зв'язку в таких реченнях найчастіше виступають сполучники *щоб, аби, для того щоб*. Напр.: *На столі хліб, намазаний маслом, – дві скибки, в мисочці віхтик редьки, трохи у воді, щоб не зів'яла* [5: 73]; *А я незабаром поїду в маєток, сама шукатиму Єндриховського, щоб відвести підозріння* [5: 173].

У художній прозі Бориса Харчука цей вид речень є найбільш продуктивним. Для оформлення в них синтаксичного зв'язку автор використовує класичний сполучник **щоб**: *Повезли, щоб кинути під шлюз* [5: 102]; *Заявився до того ж Енея – заступника коменданта крайової поліції, щоб визволити матір* [5: 141]; *А до всього Євген узяв і привіз Тодорці єврея-лікаря з хлопчиком, щоб зимували* [5: 285]. Конструкції з інфінітивним підрядним реченням мети вжито тоді, коли дії (стани), про які говориться в головній й підрядній частинах, належать одній конкретній особі, наприклад: *Сама її душа просилася з грудей, щоб побути на волі* [5: 62]; *Приймав зречення від царя, щоб врятувати імперію* [5: 99]; *Христос рождається, – сказала мати і підступила до Романа, щоб поцілувати його* [5: 334]; *Христофор Ничипорович підняв голову, щоб перепинити відвідувача, зупинивши його на певній від себе відстані* [5: 262]. У романах автор використовує речення, в яких підрядна частина мети знаходиться в різних позиціях. Так, конструкції, де підрядна частина знаходиться у препозиції, представлені такими зразками: **Щоб розвинути в ньому той талант, жінка-фантазерка – не без впливу народовольницьких ідей минулого століття та її революцій – спонукала його їхати в село на вчителювання** [5: 151]; в інтерпозиції: *Антось розвернувся на подвір'ї, в їхав під грабину, щоб коням не було душно, прив'язав віжки до паля, зіскочив з воза* [5: 40]; *Він ледь підвів голову над відром, щоб передихнути, підняв на неї очі...* [5: 40]; *А ззаду підповзав по-пластунськи, щоб впасти їм на голову, Котов* [5: 354]. Проте, усе ж спостерігається виразна тенденція до постпозиції підрядного речення. Наприклад: *І він тоді до крові натер крейдюю свої ноги, щоб були чисті...* [5: 130]; *Не співав – вигукував, викрикував, щоб його почули ліс, озеро, Татарка* [5: 134]; *Я пішов, щоб ніколи не зустрічатися з Джурою і його родиною* [5: 138]. За нашими спостереженнями, Б. Харчук активно вживає як односуб'єктні, так і двосуб'єктні конструкції.

Односуб'єктні конструкції відображають у реченні дії однієї особи й мету, цілеспрямованість дії в підрядній частині складнопідрядного речення. Наприклад: *Підняла край виляялої спідниці й обережно, щоб не столочити конюшню, високо підіймаючи ноги, ступила до лану жита* [5: 81]; *Марійка стала поруч нього над потічком, щоб і собі помити ноги* [5: 130]; *Спинилися, щоб напиться води* [5: 142].

Двосуб'єктні конструкції складнопідрядних речень з підрядними мети мають у головній і підрядній частинах різні підмети або безособові дієслова, що співвідносяться з різними уявленнями про суб'єкт позначуваної ними дії або стану. Наприклад: *А дитинку Вася підставляла аж двічі, щоб батюшка дав меду* [5: 102]; *Той махнув рукою, щоб Йосип сів* [5: 293]; *Царі, Віто, дарували зброю своїм генералам, щоб вони самі собі пускали кулю в лоб* [5: 301].

Таким чином, спостереження за функціонуванням складнопідрядних речень з підрядними мети у творах Бориса Харчука засвідчує широку їх уживаність. Статистичні результати опрацювання складнопідрядних речень цього виду переконливо доводять, що саме вони становлять 45,8% від усіх аналізованих складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості. Ці реченнєві структури виконують різноманітні функції: допомагають висловити позицію автора щодо зображуваних подій, розкрити внутрішній світ героя, створити атмосферу ширшої довірливої розмови.

Складнопідрядні речення причини. Це конструкції, підрядні частини яких передають різноманітні відтінки причинових відношень (указівку на сприятливу чи несприятливу причину, обґрунтування висловленого в головній частині і под.). Засобами зв'язку в таких реченнях виступають сполучники *бо, тому що, через те що, завдяки тому що, оскільки, унаслідок того що* та ін. Слід зазначити, що засоби зв'язку у творах Бориса Харчука не вирізняються різноманітністю. Найчастіше трапляються конструкції, в яких головне і підрядне речення поєднуються за допомогою простого сполучника *бо*. Наприклад: *А колишній панський маєток був майже невидимий, бо у видолінку* [5: 183]; *Розумна, видко, бо чужої мови вчила* [5: 58]; *А жити хочеться, бо життя дароване тільки один раз* [5: 177]; *Візьмемо і якусь шкіру виправимо, бо де тепер того ременю узяти?* [5: 286]; *А вона приплющує очі, бо її Казимир ясніший місяця, і тихо відказує: «Я – твоя...»* [5: 327]. Цей вид речень за вживаністю становить 26,8% від усіх складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості. Письменник активно використовує складнопідрядні речення з підрядним причини елементарної будови: *Поля відступили, бо фашистська сила витолочила, прим'яла, перемішала: шлях їй завузький* [5: 57]; *Було душно, паморочливо душно, до нудоти, бо квартира не провітрювалась* [5: 67].

Такі синтаксичні утворення не однотипні як за своєю внутрішньою організацією, так і за рівнем пов'язаності з контекстом. За ознаками внутрішньої організації аналізовані конструкції можна схарактеризувати за такими критеріями: 1) наявність одного спільного суб'єкта чи двох різних суб'єктів дії в головній і підрядній частині; 2) відношення підрядної частини до головної. За характеристикою суб'єкта дії виділяють односуб'єктні речення елементарної будови: *А приїхав я, пані старосто, бо естем директор лігеншафту* [5: 115]; *Йосип і підсвинком не поступився б, бо він нізащо не служив би німцям* [5: 118], а також двосуб'єктні: *Вона грала карими очима з-під чорних брів, узяла руку дашком, бо ті її великі очі аж пекли* [5: 37]; *Хтось в їхав на подвір'я конем, бо почувся тупіт копит* [5: 82]; *Євген і Тур мусили віткати на Татарку, бо на шляху кулі скосили б їх* [5: 354]; *Став на стіл, бо я так і не обідав* [5: 79]. За

позицією у структурі письменник віддає перевагу реченням, у яких підрядна частина перебуває в постпозиції щодо головної.

Таким чином, складнопідрядні речення з підрядними причини в аналізованих романах Б. Харчука теж представлені достатньо, хоч і не вирізняються різноманіттям засобів зв'язку. Вони переважають у розповідях героїв, монологів і діалогах, пейзажних описах. Ці конструкції чітко розмежують, диференціюють висловлені думки, урізноманітнюють художнє мовлення, позбавляють двозначності й обтяжливості, забезпечують високу культуру вислову.

Загалом і речення з підрядними мети, і з підрядними причини відіграють важливу роль і становлять невід'ємну частину мовної системи художніх текстів Б. Харчука. Їх функціонування, семантико-стилістична роль регламентуються індивідуально-авторським стилем. Більшість речень містить емоційно-оцінний компонент значення, допомагає окреслити коло духовних ідеалів письменника, пізнати його внутрішній світ та почуття.

Засвідчені одиниці демонструють багатство художньої мови письменника. Подібні наукові розвідки можуть бути об'єктом подальших детальних досліджень та наукових зацікавлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І. Р. Вихованець. — Київ : Наук. думка, 1992. — 224 с.; 2. **Вихованець І. Р.** Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець., К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1983. — 219 с.; 3. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с. 4. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української літературної мови: проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — Київ : Вища школа, 1994. — 670 с. 5. **Харчук Б. М.** Твори: В 4-х т. — Т. 1: Майдан; Межі і безмежжя: [романи] / Б. М. Харчук. — К.: Дніпро, 1991. — 539 с. 6. **Шульжук К. Ф.** Складне речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. — К., 1989. — 135 с.

Свистун Ніна Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Україна, 46020, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

E-mail: nina-s77@ukr.net

tel: +380972643074

<http://orcid.org/0000-0003-0398-8803>

Svystun Nina Oleksandrivna — Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of General Linguistic and Slavonic Languages Department, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Ukraine, 46020, Ternopil, M. Kryvonosa Str., 2.